

Monika Nęcka

Ikonosfera podręczników szkolnych na przykładzie *Elementarza* Mariana Falskiego

Dziecko jest niestrudzonym obserwatorem. Jego oczy nieustannie skanują otaczającą rzeczywistość w poszukiwaniu bodźców, znaków, informacji. Jego świat wypełniony jest nieskończonym ciągiem obrazów, mozaikowym układem kolorów i kształtów. Poszukuje, porównuje, przyjmuje i odrzuca. Z czasem uczy się wybierać te komunikaty, które mogą je zainteresować. Nachalne formy przekazu wizualnego manipulują nim, korzystając z rozległego zaplecza psychologii i psychofizjologii widzenia, teorii społecznych i marketingowych. Niełatwo jest poruszać się w tym świecie, szczególnie komuś niedoświadczonemu, bezbronnemu wobec ataku bodźców i informacji, nierzadko wykraczających poza rozwojowe możliwości ich odbioru, czasem nieprzydatnych, a często nawet niebezpiecznych. Zagrożenia te związane są zarówno z przekazywaną treścią, jak i z przyzwyczajaniem do bierności i bezrefleksyjności przyjmowania informacji i obrazów bez ich wstępnego weryfikowania pod względem przydatności i wartości.

Wiedza o procesie widzenia oraz psychologii spostrzegania i doświadczania rzeczywistości obrazowej prowadzi do rozwoju wielu nowych form komunikacji wizualnej, a mózg jest celem osiąganym poprzez oczy. Technologie wizualne stają się coraz bardziej wyrafinowane. Wszystko to może wabić łatwością dostępu do obrazu albo świadomie wykorzystywać możliwości odbiorcy dla rozszerzenia świata wrażeń i związanych z nimi emocji. Wychodząc jednak z założenia, że wiedza powinna być wykorzystana w najlepszej wierze, uznać należy, że odbiorca nieświadomy a potrzebujący pomocy w zakresie kształcenia wizualnego powinien być traktowany z najwyższą atencją i szacunkiem. Najwięcej uwagi i troski w zakresie komunikacji, w tym również wizualnej, powinniśmy poświęcić obiektom projektowanym dla dzieci.

Dziecko będąc zintegrowanym układem funkcji psychicznych, fizycznych i społecznych, jest podmiotem wielostronnego wychowania. W kształtowaniu się osoby, jej sądów i stosunku emocjonalnego do rzeczywistości niezwykle istotną rolę odgrywa również wychowanie estetyczne. Wpływa ono na postawy, wartościowanie moralne, zdolność do percepcji i weryfikowania cech otoczenia, warunkuje jakość działania i kreacji, kształci wrażliwość na wartości sztuki i kultury, uwrażliwia na dziedzictwo materialne i niematerialne. Wychowanie estetyczne dzieci opiera się

początkowo na rozwijaniu ich działalności ruchowej i pobudzaniu wyobraźni, stopniowo ustępując wychowaniu inspirującemu przeżycia i nowe doświadczenia związane z percepcją obrazów. Działania w zakresie zagadnień estetycznych naturalnie wspomagają skłonność dziecka do poznawania świata, stanowią tło dla rozwiązywania problemów społecznych i moralnych, pomagają wyzwalać i rozumieć emocje. Te natomiast w procesach poznawczych pełnią różne funkcje (Maruszewski, 2001, za: Radziwiłowicz, 2004: 91): orientacyjną (dostarczając informacji), aktywizującą (dostarczając energii do przeprowadzania operacji poznawczych), modulacyjną (dostarczając energię niezbędną do optymalnego funkcjonowania procesów poznawczych) i metapoznawczą (związaną z wiedzą o własnych procesach poznawczych i wyborem najważniejszych operacji w celu opracowania danej sytuacji). Emocje zwiększają efektywność nauczania i uczenia się, dlatego też ważna jest więź, jaka tworzy się przede wszystkim pomiędzy uczniem a nauczycielem, ale również pomiędzy uczniem i rzeczami, które uczestniczą w procesie edukacyjnym. W literaturze dotyczącej wychowania estetycznego dziecka autorzy często zwracają uwagę na potrzebę jego kontaktu ze sztuką i wywoływanie potrzeby własnej ekspresji. Istnieje również wiele propozycji teoretycznych i praktycznych wykorzystujących elementy działań artystycznych lub elementy sztuki jako ilustracje różnorodnych problemów. Rzadko jednak te propozycje odnoszą się do dzieci będących w początkowym okresie edukacji. Wprawdzie podkreśla się potrzebę naturalnego rozwoju ekspresji twórczej dziecka, jednakże w propozycjach dydaktycznych brakuje umiejętności zaprojektowanych stymulacji poznawczych czy działań stawiających prawdziwe wyzwania. Ponieważ największą potrzebą człowieka jest samorealizacja, a najlepszym sposobem jej wyrażania jest twórczość (Maslow, 1978), zadaniem nauczycieli jest stwarzanie sytuacji wyzwalających u dziecka możliwie jak najczęściej działania o charakterze kreacji. W działalności zabawowej, plastycznej, muzycznej itp. dzieci w pierwszych latach szkolnych poszukują rozwiązań subiektywnie nowych i użytecznych. Odpowiednio stymulowane poszukiwania przez uczniów coraz lepszych rozwiązań są niezbędne, ponieważ włączają w działanie ich sferę emocjonalną, motywacyjną, poznawczą i sprawczą, czyli całą osobowość twórcy. Zadaniem nauczyciela jest ukazanie dzieciom różnych sposobów rozwiązywania problemów w kierunku rozwiązań niezwykłych, oryginalnych w różnych dziedzinach aktywności plastycznej, muzycznej, językowej i ruchowej. Ma on zachęcać dzieci do samodzielnego poszukiwania oryginalnych rozwiązań, ukierunkowywać działania, pomagać porządkować dzieciom zdobywaną przez nie wiedzę, aby dziecko chciało być twórcą i wynalazcą, aby potrafiło krytycznie podchodzić do otaczającej rzeczywistości.

Wiedza o świecie w bardzo inspirujący i ciekawy sposób odślania się człowiekowi poprzez sztukę za pośrednictwem symboli, znaków, układów i form będących nośnikiem uniwersalnych informacji pobudzających do myślenia i dostrzegania otaczającego piękna. Wychowanie estetyczne uczy korzystania ze sztuki w celu zmiany sposobu myślenia i wartościowania, rozbudzania zainteresowań, wzbogacania wiedzy. Ponieważ sztuka towarzyszy nam w sposób naturalny, łączy w sobie różne wymiary życia – aksjologiczne, społeczne, osobiste, ma też silne podteksty afektywne – wydaje się naturalnym i oczywistym elementem nauczania.

Zgodnie z koncepcją rozwoju poznawczego Piageta dzieci rozpoczynające naukę szkolną znajdują się na poziomie wyobrażeń przedoperacyjnych, kiedy występuje u nich intensywny rozwój wyobrażeń, nazywany myśleniem obrazami. Zewnętrznymi przejawami obrazów umysłowych są symbole (Kielar-Turska, 1992). Reprezentacje symboliczne składają się ze znaków o charakterze umownym, przyjętym w danej grupie kulturowej. Wiedza zawarta w tego typu reprezentacjach jest rezultatem aktywności poznawczej dziecka, wynikającej z motywacji, często o charakterze edukacyjnym, a reprezentacja symboliczna związana jest z rozwojem procesów intelektualnych i może występować równocześnie w wielu postaciach, np. zabawy, gestu, rysunku, wypowiedzi werbalnej. Funkcja symboliczna bardzo wyraźnie uwidacznia się w zabawach symbolicznych, w których dzieci zastępują określone przedmioty innymi (Vasta i in., 1995). Rozwijanie myślenia obrazowego jest ważne dla rozwoju intelektualnego dziecka, niezbędne dla rozwijania jego wyobraźni jako źródła twórczości i innowacji (Kielar-Turska, 1992: 98–99). Ważnym czynnikiem stymulowania wyobrażeń jest sztuka, każda jej dziedzina może rozwijać odtwórcze i twórcze wyobrażenia dziecka, a dyscypliną, która na co dzień dotyczy rzeczywistości dziecka, jest ilustracja. Ta, aby spełnić swoją rolę bycia elementem sztuki w otoczeniu dziecka, powinna cechować się najwyższymi walorami artystycznymi. Właśnie dobór najlepszych przykładów konieczny jest, aby osiągnąć najwłaściwszy efekt dydaktyczny. Mają one zaciekawiać, stwarzać możliwości stymulowania zainteresowań, zachęcać do dyskusji nad treścią lub formą, wytwarzania nowych myśli i przenoszenia idei na inne pola tematyczne, wychodzenia poza to, co oczywiste i widoczne (Perkins, 1994). Taki rodzaj kontaktu z obrazem powoduje, że dziecko w trakcie procesu edukacyjnego może rozwinąć zdolność bystrej obserwacji, chęć odkrywania rzeczy nowych i niezwykłych, staje się otwarte na różne poglądy (Lewis, 1988). Celem nadrzędnym nauczania i wychowania jest przygotowanie dzieci do twórczego stylu życia, więc szkoła powinna kształtować nie tylko elementarne sprawności instrumentalne, np. umiejętność czytania, pisanie i liczenia, ale także realizować cele w postaci kształcenia postaw twórczych lub osobowości twórczej (Pietrasiński, 1978) oraz stymulowania gustów estetycznych.

Należy podkreślić, że współczesność wymaga od jej uczestników dokonywania dużej liczby wyborów. Do takiej aktywności szkoła musi przygotować młodego człowieka, aby z bogatej oferty form i działań wybierał te najbardziej wartościowe. Istotne jest również kształcenie otwartości na rozmaite postawy, myślenia alternatywnego i twórczego, wrażliwości. Konieczna jest zatem wiedza płynąca z doświadczeń i poparta praktyką dotyczącą możliwości rozróżniania zjawisk i krytycznego do nich podchodzenia. Często również uczeń musi umieć stać się stroną dialogu proponowanego mu przez nauczyciela, a wychowanie ma dać mu podstawy do tej rozmowy i odwagę uczestnictwa w niej.

Dla dziecka podstawą odbioru świata jest wzrok i związany z procesem widzenia obraz – nośnik treści, znaczeń i symboli. Fakt ten jest jednym z powodów, dla których wprowadzeniem do wszelkiego rodzaju kształcenia powinno być wychowanie wizualne, warunkujące też właściwe rozumienie wartości zawartych w sztuce. Wobec tego należy uczyć wszystkich wychowanków swoistego „czytania” obrazów, podob-

nie jak tekstu. Stąd tak podkreślana w tym tekście rola obrazów zawartych w podręcznikach. Postawa twórcza jest składnikiem kultury estetycznej jednostki. Od tego, w jaki sposób ukazemy dziecku sztukę, w jaki sposób mu o niej opowiemy, zależy jego stosunek do niej w przyszłości, jego sposób postrzegania sztuki oraz to, jaką rolę będzie ona odgrywać w jego dorosłym życiu. Rola nauczyciela polega na właściwym spotkaniu dziecka z obrazem, bo, jak podkreśla Stefan Szuman, „dziecko nie zna się na grafice i nie posiada świadomych kryteriów estetycznej oceny” (Szuman, 1951: 125). Szuman porusza problem gustu i wrażliwości estetycznej dziecka. Uważa, że na poczucie „dobrego smaku” wpływa to, z jakimi przedmiotami i obrazami stykamy się od najmłodszych lat. Im większą wartość artystyczną posiadają, tym lepiej wpływa to na rozwój poczucia estetyki i wyobraźni. Według Marii Grzegorzewskiej (która wnioski przedstawiła już w 1916 roku w pracy *Essai sur le developpement du sentiment esthetique*, dotyczącej badań nad wrażliwością estetyczną u dzieci) nie istnieje u nich tzw. wrodzone poczucie gustu, a wrażliwość estetyczna zależy od wieku i środowiska życia (Grzegorzewska, 2012). Wymaga ona ciągłej pielęgnacji, ponieważ nie jest darem danym raz na zawsze. Jednak wiedza zdobywana podczas naszego życia, kontakt ze sztuką, zainteresowania artystyczne mogą kształtować nasze poczucie smaku i wpływać na podejmowane przez nas wybory. Częsty kontakt dziecka z wartościowymi pod względem plastycznym ilustracjami może więc stać się sposobem na wprowadzenie go w świat wrażeń estetycznych. Powinny to być przedstawienia, które potrafią dzieci skłonić do myślenia, poszukiwania znaczenia i sensu. Nie dają gotowych odpowiedzi, lecz tworzą atmosferę zachęcającą najmłodszych do użycia wyobraźni. Atrakcyjność ilustracji wynika przede wszystkim z wrażliwości dzieci na bodźce wizualne, na kształty i kolory (Słońska, 1977: 23). Wrażliwość oznacza tu możliwość rozróżniania mnogości tonów barwnych i form, które niestety bardzo często pomijane są w przesadnie realistycznych lub fotograficznych przedstawieniach. Dziecku, które od najmłodszych lat styka się z obrazami wartościowymi artystycznie, umożliwia się w przyszłości bycie świadomym odbiorcą sztuki. Od samego początku zapoznaje się ono bowiem z estetycznie wartościowym ukazaniem świata. Ilustracje będące formą artystycznego przekazu rzeczywistości mogą w bardzo różnorodny i ciągle spójny sposób sugerować, niedopowiadać, zostawiając dziecku miejsce na pracę wyobraźni.

Indywidualna wizja świata jest kompleksem obrazów, myśli, słów i uczuć. Każdy, kto chce opisać świat, potrzebuje narzędzi do zrozumienia podstaw i znaczeń związanych z opisywanym światem. Clifford Geertz uważa, że człowiek sam objaśnia i komentuje swoją kulturę – sieć znaczeń i ich relacji znalezionych przez siebie, w których, jak w sieci, jest wyrażony każdy wymiar życia. Do tego opisu każdy potrzebuje zestawu narzędzi, żeby sposób interpretacji kultury nie skupiał się jedynie na rejestracji parametrów zewnętrznych, ale na sieci relacji i struktur znaczeń, które są znacznie bardziej wyrafinowane i prowadzą do zrozumienia swojej kultury i innego człowieka (Geertz, 1964). Kulturę możemy poznawać jako interpretację symboli (Majcherek, 2009: 35). Człowiek może być określony poprzez zdolność do reprezentowania świata i siebie symbolicznie, co otwiera możliwość autorefleksji, postrzegania świata i tworzenia znaczeń. Wydaje się, że w symbolu lub poprzez

symbol kultura może znaleźć cały swój sens. W symbolu jest skoncentrowane całe bogactwo przedstawię i funkcji społeczno-kulturalnych (Kowalski, 1999: 35). To właśnie budowanie znaczeń kultury symbolicznej rozpoczyna się już w pierwszych kontaktach dziecka z opisem społecznej rzeczywistości ujętej w formę elementarza – powszechnego, wspólnego dla konkretnej grupy, którą łączy wspólnota przeżywania i opisywania przeżyć, ich wizualna i werbalna komunikacja, obejmująca każdy wzór kulturowy i każdy akt zachowań społecznych. Hall na przykład uważa, że kultura jest kodem, którego możemy się uczyć i dzielić się nim, a ta nauka i udostępnianie wymagają komunikacji definiującej kulturę jako sposób życia ludzi. Jest to suma ich wyuczonych zachowań, postaw i rzeczy materialnych (Hall, 1969). Czyli już na początku naszego życia społecznego, w klasie szkolnej, za pomocą pierwszych podręczników uczymy się praktyk, które mają bezpośrednie przełożenie na budowanie procesów identyfikacyjnych człowieka. Te pierwsze ramy dla formułowania tożsamości osoby powinny być ukazywane uczniom z dużą dbałością o jakość. Poczucie tożsamości zapewnia poczucie bezpieczeństwa i możliwość samorealizacji. Tożsamość jest często rozumiana jako poczucie własnej identyfikacji poza czasem, czyli pomimo wszystkich zmian fizycznych i psychicznych, a odczuwana jest poprzez zgodność trybów postępowania i zachowania osoby z własnym odczuwaniem siebie i w odniesieniu do grupy. Kultura może być rozumiana jako pewna cecha grupy, a każda grupa rozwija się w innym naturalnym, społecznym czy historycznym otoczeniu. W najszerszym znaczeniu tego słowa możemy rozumieć kulturę jako artefakty dotyczące grupy, regulatory społeczno-kulturowych oddziaływań, sposoby funkcjonowania grupy – normy, wartości, standardy zachowań, opinie na tematy takie jak edukacja, ideologia, światopogląd, filozofia i religia dzielone i przenoszone przez jej członków. Tożsamości kulturowe zależą od istnienia niezbędnych formalnych zachowań, nagromadzenia się lub organizacji praktyk, zdobytych wiadomości, zrozumiałych sensów, wypracowanych sposobów komunikacji. Z tożsamością kulturową wiąże się tożsamość językowa ukazująca związek między mową i zachowaniem ludzi. Szczególną uwagę powinno się zwrócić na kulturowe znaczenie słów, na niebezpośrednie znaczenie języka, sposoby komunikacji językowej wspólnej dla grupy kulturowej. Podstawy tożsamości – jak już wspomniano – wiążą się z podręcznikiem, pierwszą książką, powszechnie obowiązującą, dostępną dla każdego członka grupy, wspólnym zestawem wzorów kulturowych, językowych, estetycznych, społecznych.

Podręcznik szkolny to książka, której adresatem jest uczeń. Zawiera materiał nauczania obowiązujący w danym roku edukacyjnym, zatwierdzony w minimach programowych i programach nauczania. Materiał ten przedstawiony jest poprzez teksty, ilustracje i zadania. Jego celem jest wspieranie procesu nauczania jako pomoc dla nauczyciela i ucznia. Wspiera ucznia w jego poszukiwaniach i ćwiczeniach, zachęca do działań. Podręcznik jest rodzajem przewodnika, książką, po którą uczeń sięga codziennie. Taką, którą czyta się najczęściej. Oprócz zadań bezpośrednio edukujących jest też czynnikiem kształtującym zmysł estetyczny dziecka. Pierwsze podręczniki szkolne – elementarze – towarzyszą dziecku w okresie emocjonalnego kształtowania odbioru rzeczywistości i wypracowywania wyborów, również w zakresie estetyki. Książka ta – jak wspomniano – spełnia również bardzo ważną rolę w budowaniu

tożsamości. Powinna łączyć wszelkie aspekty dotyczące dziecka jako indywidualnej jednostki żyjącej w grupie społecznej i świecie, które jednocześnie z budowaniem obrazu świata stwarza obraz samego siebie – integralny z tym światem, obejmujący wiedzę oraz oceny odnoszące się do sfery działania dziecka, rozumienia procesów wewnętrznych i zewnętrznych, zwłaszcza w kontaktach interpersonalnych. Na twórcach podręcznika spoczywa więc obowiązek stworzenia dzieła wybitnego, wieloaspektowego, ale szczególnie spójnego.

Pierwsze, co zainteresuje dziecko w książce, to obraz w otoczeniu tekstu. Ilustracje książkowe mają dostarczać ciekawych wrażeń wzrokowych, objaśniać i dopełniać czytany tekst, często też pomagać w jego interpretacji. Dziecko idące do szkoły rozpoczyna dopiero swoją przygodę z książką, i to rodzice oraz nauczyciele wprowadzają je w świat literatury i sztuki. Od tego, czy książka zainteresuje dziecko i wyda mu się ciekawa, zależy jego przyszły stosunek do czytania. Ilustracja jako dziedzina sztuki dodaje piękna dziełu literackiemu, „musi dzieło zamknięte otworzyć, jego miejsca niedookreślone wypełnić, jego piękności dać tło, stworzyć przedmiot twórczy równej miary, choć innej sztuki” (Banach, 1950: 6–7). Rodzi się ona z potrzeby wiedzy i jej dopełnienia, a kiedy jest zrozumiała i jasna dla czytelnika, może zastępować długie opisy zjawisk, ludzi i rzeczy, o których mowa w utworze. Ważne jest zachowanie umiaru i subtelności w tworzeniu ilustracji, bo nie ma ona narzucać sposobu interpretacji, a raczej stwarzać warunki do rozwoju naszych wyobrażeń (Banach, 1950: 158–159). Zadaniem metodyków i pedagogów jest stworzenie najlepszych i najbardziej właściwych z punktu widzenia jego rozwoju warunków nauczania dziecka. Mimo że zmienia się otaczająca rzeczywistość, potrzeby dziecka w związku z nauczaniem się nie zmieniają – dziecko chce się uczyć, bo świat je ciekawi, chce mieć zaufanie do nauczyciela, że ten nauczy je najlepiej, że jest on rzetelnym źródłem informacji i partnerem do rozmów w trakcie rozwiązywania problemów oraz obiektywnym odbiorcą pytań dziecięcych (Śnieżyński, 2001: 231). A nauczyciel wie, że nauczanie jest efektywne wtedy, kiedy opiera się na wiedzy o podmiocie i przedmiocie uczenia. Narzędzia, jakie wykorzystuje, są istotną częścią tego procesu i powinny być tworzone przez współpracujących ze sobą wybitnych specjalistów – pedagogów, metodyków i artystów. To nie mozaikowa rzeczywistość, która otacza dziecko, powinna stanowić tło dla jego nauki. Zadanie to powinna spełnić przyjazna i interesująco skonstruowana forma o wysokich walorach estetycznych. Według Ireny Słońskiej „kontakt dziecka z grafiką ilustracyjną jest równocześnie jego pierwszym zetknięciem ze sztuką plastyczną. Każda grafika oglądana przezeń, bez względu na jej wartość artystyczną, pozostawia w psychice odbiorcy trwałe ślady. Dlatego tak ważna jest w przypadku ilustracji adresowanej do młodocianego odbiorcy dbałość o jej wysoki poziom artystyczny” (Słońska, 1969: 58).

W historii polskiej edukacji najbardziej powszechnym i wartościowym podręcznikiem okazał się ilustrowany przez Jana Rembowskiego *Elementarz* (i inne podręczniki) Mariana Falskiego. Pierwsze wydanie pt. *Nauka czytania i pisanie dla dzieci* ukazało się w 1910 roku i było wielokrotnie wznawiane. Książka ta, z bardzo spójną szatą graficzną, pozwalała na poznanie treści szersze i dokładniejsze niż dzisiejsze elementarze, upodobnione bardziej do zeszytów ćwiczeń, w których wielość rozwiązań for-

malnych nie sprzyja skupieniu, lecz rozprasza raczej możliwością ujęć. Warto podkreślić, że *Elementarz* Falskiego z nowymi ilustracjami Janusza Grabiańskiego i pismem kaligraficznym Aleksandra Kwiatkowskiego został przypomniany w 2007 roku przez Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne jako reprint wydania XV z 1971 roku. Gest ten może świadczyć o potrzebie myślenia o podręczniku, który uczy wieloaspektowo, który podkreśla piękno obrazu ilustrującego, ale również wskazuje na potrzebę dbania o piękno pisania odręcznego, który ukazuje spójność formy oraz możliwość jej przekształcenia, który porządkuje dziecku świat spokojnie i metodycznie.

Działania edukacyjne, żeby były w pełni efektywne, powinny najlepiej wykorzystywać cały potencjał dziecka na danym etapie rozwoju. Pierwsze trzy lata edukacji szkolnej są czasem, w którym możliwe wydaje się stworzenie podstaw poznania i zrozumienia wszelkich zjawisk, również artystycznych. Dzieci w tym okresie cechuje naturalna skłonność do stawiania pytań o przyczyny i skutki wydarzeń, co prowadzi do tworzenia spójnego obrazu rzeczywistości, również estetycznej. Ważne jest, żeby wykorzystać ten moment w rozwoju dziecka, ponieważ odbiór zjawisk estetycznych w tym wieku opiera się głównie na emocjach, co może stać się wyjątkową i potrzebną bazą do budowania na niej wiedzy. Cenne wydaje się wykorzystanie tego okresu szczególnie dlatego, że dzieci podchodzą bardzo uczuciowo do poznawania rzeczywistości, która je zaciekawia i inspirowa, a dziecko tworzy emocjonalne więzi ze światem. Nauczanie powinno być propozycją wieloaspektową, dając możliwości działania i rozwijania różnych sfer aktywności uczestników. W takim nauczaniu konieczne jest połączenie większości inspirowanych form ekspresji, poszerzenie pracy z samoświadomością, pamięcią ludzi, rzeczy i miejsc, rozpoczęcie budowania podstaw tożsamości. Aby wzbogacić umiejętności ucznia i wzmocnić odwagę aktualizowania wartości sztuki w życiu, uczeń powinien być przygotowany do tych zadań, przede wszystkim związanych z wrażliwością na problemy i sposoby ich przekazu, a także ekspresją myśli i uczuć w sposób świadomy, indywidualny i twórczy. Szkoły powinny stworzyć warunki do rozwoju myślenia poprzez sztukę, pozwalając tworzyć sztukę, nauczać krytyki sztuki, historii sztuki i estetyki (Perkins, 1994: 89) oraz wyposażać dzieci w narzędzia najwyższej jakości.

Dziecko, rozpoczynając naukę szkolną, przeobraża dotychczasowy świat przeżyć i doświadczeń, zdominowany przez zabawę, w świat stałych obowiązków i systematycznej nauki. W psychice dziecka następują jakościowe przekształcenia procesów, funkcji i czynności, spowodowane wymaganiami nowego środowiska i zmianą trybu życia i sposobu bycia w świecie. Przystosowanie się dziecka do roli ucznia, powodzenie w nauce i zgodne współżycie w społeczeństwie w znacznej mierze zależy od wcześniejszego rozwoju, ale również od jakości warunków zorganizowanych mu przez nauczycieli – harmonijnego i aktywnego procesu, w którym uczniowie powinni znaleźć to, czego brakuje w opisie ich świata i co jest niezbędne w procesie komunikacji, co pomoże zintegrować ich świat w spójną całość. Świadomy nauczyciel i poprawnie skonstruowany podręcznik są punktem wyjścia do mądrego i wartościowego uczestnictwa dziecka w rzeczywistości. O tym, czy podręcznik spełnił swoją rolę, można powiedzieć wtedy, gdy wpływa on na świadomość korzystającego z niego czytelnika, gdy uczeń chce po niego sięgać i kiedy tworzy się więź pomiędzy nim a obiek-

tem. Idealny podręcznik stanie się dla dziecka książką-przyjacielem – inspirującym, wspierającym, ciekawym, ale też wymagającym wysiłku dla jego zrozumienia. Wysiłku, który staje się fascynującą przygodą.

Bibliografia

- Banach A. (1950), *O ilustracji*. Kraków: Wydawnictwo M. Kot.
- Boguszewska A. (2013), *Projekty graficzne pozapodręcznikowego wyboru książek zalecanych do edukacji elementarnej w Polsce w latach 1918–1945*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Boguszewska A. (2013), *Ilustracja i ilustratorzy lektur dla uczniów w młodszym wieku szkolnym w Polsce w latach 1944–1989*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Geertz C. (1964), *Ideology as a Cultural System*, first published in *Ideology and Its Discontents*, ed. David E. Apter (Free Press of Glencoe).
- Grzegorzewska M. (2012), *Studium na temat rozwoju uczuć estetycznych – badania z zakresu estetyki eksperymentalnej przeprowadzone wśród uczniów szkół brukselskich*. Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej.
- Hall E. (1969), *The hidden dimension*. W: Abdulsalam Abubaker, *Influence of core Cultural Values on the communication behaviour of staff in Libyan organisation*. New York: Anchor Books.
- Kielar-Turska M. (1992), *Jak pomagać dziecku w poznawaniu świata*. Warszawa: WSiP.
- Kowalski A.P. (1999), *Symbol w kulturze archaicznej*. W: J.A. Majcherek, *Kultura – osoba – tożsamość. Z zagadnień filozofii i socjologii kultury*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Lewis D. (1988), *Jak wychowywać zdolne dziecko*. Warszawa: PZWL.
- Maruszewski T. (2001), *Psychologia poznania: sposoby rozumienia siebie i świata*. Gdańsk: GWP.
- Majcherek J.A. (2009), *Kultura – osoba – tożsamość. Z zagadnień filozofii i socjologii kultury*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Maslow A.H. (1978), *Obrona i rozwój*. W: K. Jankowski (red.), *Przełom w psychologii*. Warszawa: Czytelnik.
- Perkins D. (1994), *The Intelligent Eye. Learning to Think by Looking at Art*. Los Angeles: The Getty Education Institute for the Arts (Occasional Paper 4).
- Pietrański Z. (1978), *Przygotowanie do aktywności twórczej*. „*Studia Filozoficzne*”, 6.
- Słońska I. (1961), *Pierwsza czytanka*, Warszawa: PZWS.
- Słońska I. (1977), *Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci*. Warszawa: PWN.
- Szuman S. (1951), *Ilustracja w książkach dla dzieci i młodzieży*. Kraków: Wiedza, Zawód, Kultura.
- Śnieżyński M. (2001), *Dialog edukacyjny*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Wojdon J. (2015), *Świat elementarzy. Obraz rzeczywistości w podręcznikach do nauki czytania w krajach bloku radzieckiego*. Warszawa: IPN.
- Vasta R., Haith M.M., Miller S.A. (1995), *Psychologia dziecka*. Warszawa: WSiP.

Omawiane podręczniki:

- Falski M. (1971), *Elementarz*, reprint wydania XV z ilustracjami Jerzego Karolaka, Warszawa: WSiP.

Streszczenie

Celem nadrzędnym nauczania i wychowania jest przygotowanie dzieci do kreatywnego stylu życia, więc szkoła powinna kształtować nie tylko elementarne sprawności instrumentalne, ale także postawy twórcze oraz estetyczne. Sztuka jest ważnym czynnikiem stymulowania wyobrażeń, a ilustracja jest dyscypliną, która na co dzień dotyczy rzeczywistości dziecka. Powinna cechować się ona najwyższymi walorami artystycznymi. Wrażliwość estetyczna wymaga ciągłej pielęgnacji, a częsty kontakt dziecka z wartościowymi pod względem plastycznym ilustracjami może stać się sposobem na wprowadzenie go w świat wrażeń estetycznych, a przez to w świat kultury. Podręcznik jest pierwszą książką – powszechnie obowiązującą, dostępną dla każdego – kształtującą poczucie tożsamości indywidualnej, społecznej i kulturowej. Na twórcach podręcznika spoczywa więc obowiązek stworzenia dzieła wybitnego, wieloaspektowego i spójnego.

Słowa kluczowe: ilustracja podręcznikowa, wrażliwość estetyczna, tożsamość kulturowa

Iconosphere of schools' textbooks

Abstract

The primary goal of teaching and education is to prepare children for a creative lifestyle. The school, therefore, should shape not only the elementary instrumental skills, but also creative and aesthetic attitudes. Art is an important factor stimulating imagination. Discipline that exists in children's reality is illustration. It should be characterized by the highest artistic value. Aesthetic sensitivity requires constant care and frequent contact of a child with valuable illustrations, which can become a way to introduce him to the world of aesthetic, and thus the world of culture. The handbook is the first book – universally applicable, available to everyone – shaping a sense of individual, social and cultural identity. The authors of the textbooks are therefore obliged to create a work that is outstanding, multifaceted and consistent.

Key words: handbook illustration, aesthetic sensitivity, cultural identity